© www.kjnt.ro/szovegtar

Lajos Katalin

„Élni akarni kell." Hadifogoly-visszaemlékezések frazeológiai vizsgálatának néhány nyelvészeten túli aspektusa

Tanulmányom egy nagyobb vizsgálat részét képezi, melynek célja a paraszti önéletírások frazeológiájának elemzése. Elsősorban nem a hadifogolysors néprajzi vizsgálata vezetett a munkámban, ám a nyelvészeti elemzés keretein belül óhatatlanul szembesültem olyan témákkal, melyek néprajzi érdeklődésre is számot tarthatnak. Több kötet közül egy tehát az itt bemutatott könyv, melyet az köt össze a többi paraszti önéletírással, hogy nem tollforgatásból élő, az írást nem mesterségként űző emberek írták.

A *Hargita Népe* napilap 1993-ban pályázatot hirdetett *Fogságom története* címmel, és két év alatt hatvan pályamunkát közölt folytatásokban. 1997-ben a Státus Kiadó könyv formájában is megjelentette e visszaemlékezéseket, illetve részleteket a pályamunkákból. Jelen elemzés anyagát ez a nyomtatott könyv képezi (Ferencz 1997). Sajátossága e kötetnek, hogy több visszaemlékező ugyanannak a viszonylag rövid, mindenképpen behatárolt időszaknak (1943–1951) az eseményeiről számol be. A szerzők mind férfiak, a háború végén orosz fogságba esett székely-magyar katonák, egy kivételével, Brettschneider Lajost német származása miatt hurcolták el otthonról. Az elbeszélt történetek forgatókönyve azonosnak mondható: fogságba esés, a magyarországi, lengyelországi, németországi és romániai gyűjtőtáborokban eltöltött hetek után hosszú, embertelen körülmények közt zajló utazás Szovjetunió valamelyik lágerébe – többnyire az Uralon túlra –, a tábori élet szörnyűségei, éveken keresztül tartó megerőltető fizikai munka, majd a szabadulás, a hazafelé tartó út, a máramarosszigeti vagy más gyűjtőtáborok, végül immár szabad emberként a hazaérkezés.[1]

---

[1] A visszaemlékezésekben megfogalmazódó nagy témakörök teljesen megegyeznek a Vasvári Zoltán által vázolt témákkal, melyet magyarországi volt hadifoglyok visszaemlékezéseinek elemzése nyomán állapít meg (lásd Vasvári 2006).

A szövegek frazeológiai egységeit listázva azt vettem észre, hogy a frazémák, különösképpen a parömiológia részét is képező közmondások, szólások és szóláshasonlatok tematikai csomópontokat jelölnek ki az egyes szövegeken belül.

Tanulmányomban röviden vázolom a kötet frazeológiai állományát, mellőzve ezúttal a szakirodalmi hivatkozásokat, amelyek elsősorban nyelvészeti jellegűek lennének és a frazeológia tágabb felfogására vonatkoznak. Részletesebben kitérek a közmondások, szólások és szóláshasonlatok bemutatására, megpróbálva bizonyítani, hogy ezek olyan nyelvi egységek, melyek félkész, „előregyártott", „panel"-voltuk miatt segítik az önkifejezést, ugyanakkor maguknak az eseményeknek a „túlélésében", értelmezésében is segíthették az egykori foglyokat, majd a visszaemlékezés folyamatában az élmények átadhatóságát, elmondhatóságát, átélhetőségét teszik lehetővé. Közben természetesen olyan észrevételek is óhatatlanul megfogalmazódnak, melyek túlmutatnak a nyelvészeti leíráson. Ilyen gondolat az, hogy értelmezhető-e beavatási szertartásként ez a forgatókönyv? Több visszaemlékezésben is megfogalmazódik ugyanis, hogy a háborúba indult kiskatona a fogság évei és megpróbáltatásai hatására „szakállas, bajuszos" felnőtt férfiként érkezik haza. A van geneppi mozzanatok mindenképpen benne vannak ezekben az elbeszélésekben: az eltávolítás, a beavatást megelőző „tanulás" (fogságba esés, gyűjtőtáborok, Oroszországba tartó vonat- vagy hajóút), a beavatás több évig tartó próbatételei (pusztító tífusz- és vérhas-járványok, éhínség, bányamunka, erdővágás stb. a szibériai télben, a túlélésre irányuló veszélyes technikák, az önkéntes halál kísértése stb.), majd a túlélés jutalmaként a visszaépülés a „normális"[2] élet rendjébe (hazatérés a nyitott ajtós vonaton, elegendő élelemmel és vízzel, a szabad közlekedés jogával, máramarosszigeti, focşani-i vagy más gyűjtő- és elosztótáborokban a várakozás a végleges szabadulásra, ingyenes vonatút haza, találkozás a családdal, ismerősökkel). A hatvan visszaemlékező fizikai és lelki sérülésekkel ugyan, de sikeresen teljesítette a próbatételeket: túléltek. Csak a túlélőknek adatott meg, hogy beszélhessenek emlékeikről, ők a győztesek. Szövegeikben azonban szólnak azokról a százezrekről is, akik számára e „beavatási rítus" próbái végzetesek voltak: a szibériai hómezőkön tömegsírokban nyugvó meztelen halottakról.

---

[2] Megjegyzendő, hogy a normalitás nem mindig osztályrésze ezeknek a sokat próbált embereknek. Sokan röviddel hazaérkezésük után a kuláksors megpróbáltatásaival kell szembenézzenek, van olyan is, akit hazaérkezése után nemsokára a Duna-csatornához hurcolnak el kényszermunkára.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A kötet teljes frazeológiai állományának vázlatos bemutatása ezúttal csupán módszertani érdekességként jelenhet meg, hisz nem tart szoros kapcsolatot a konferencia témájával. A visszaemlékezésekben 428 frazeológiai egységet találtam, (a frazeológia tágabb értelmezését fogadva el). Ezek között 275 kollokáció, 79 szólás, 57 szóláshasonlat, 11 közmondás, 1 közhely, 1 szállóige és 6 egyéb kategóriába sorolható egység található: közöttük 2 átokformula (*hogy mennének maguk a pokol mélységes fenekére; mikor szálltam le, miért nem törött el a lábam*), 1 szólásformájú falucsúfoló (*nem hiába hívják a zetelakiakat deszkametszőnek*), és 3 kommunikációs frazéma, köztük egy népmesei fordulat és egy idézetként használt záróformula *(hogy legyen, s mint legyen; kietlen erdőbe, ahol még a madár se járt; eltelt s ne beszéljünk róla)*. A két átokformula rokonságot tart azzal a 23 kollokációval, melyek indulatszó-értékűek, és a meglepetés, a bizonytalanság, a hála vagy más érzelmek kifejezői (pl. *megszakad a szívem, kiráz a hideg*, *az isten őrizzen; hála a Jóistennek; Isten tudja; édes jó istenem; a jó Istenit maguknak* stb.) Ezeket a frazeológiai egységeket Excel-táblázatban listáztam, feltüntetve a kötet adatain, a visszaemlékezők nevén túl a frazeológiai egység típusát és esetenként altípusát is, a frazeológiai egységet megelőző mondat- vagy szövegrészt, magát a frazeológiai egységet, zárójelben az őt követő szövegrésszel, majd a kötetekben való visszakereshetőség biztosítására az oldalszámot is, ahol ez az egység megtalálható. Ily módon több kritérium szerint is kereshető ez az adatbázis, összehasonlíthatókká válnak az egyes szövegek, listázhatók az egyes frazématípusok, pontos statisztikája készíthető el az anyagnak stb.

A vizsgált kötet frazeológiai állománya azt mutatja, hogy a hadifogsággal kapcsolatos élmények elbeszélésében egyetlen olyan frazéma sem fordult elő, mely erre a speciális témára lenne csupán jellemző. A mindennapi beszédben egyébként is használt frazémák fordulnak itt is elő, a sajátos kontextus teszi őket alkalmassá arra, hogy ezt a sajátos élettapasztalatot fogalmazzák meg. A betoldást, kiegészítést is lehetővé tevő frazémák esetében néha maga a betoldás aktualizálja a frazéma értelmét (*kifelé áll a lágerből/ fogságból a szekere rúdja*) vagy pedig a fogság általános emberi tapasztalatát megfogalmazó frazéma telítődik konkrét jelentéssel a kontextus hatására (*a fogság nem jó dolog még a kutyának sem*). Kérdésként merülhet fel az, hogy vajon már a hadifogság alatt is ezekkel a frazémákkal minősítették-értelmezték a foglyok a megélt tapasztalatokat, helyzeteket, vagy csupán utólag, az önéletrajzi visszaemlékezéssel óhatatlanul együtt járó értelmezés folyamatában kapcsolódnak a frazémák az elbeszélt történetekhez. Ez a kérdés az önéletrajzok narratológiájához vezetne, az elbeszélt idő és az elbeszé-

lés idejének sajátos viszonyának, az emlékezési folyamat jellegzetességeinek tárgyalásához. Ez pedig meghaladná e dolgozat kereteit.

A továbbiakban a beavatási rítusok csomópontjai szerint mutatom be a kötet parömiológiai egységeit, azt illusztrálva, hogy ezeket a csomópontokat többek közt a frazeológiai egységek megjelenése, aktuális tartalma és funkciója is kijelöli. A beavatási rítusok első mozzanata az eltávolítás. Ezekben a történetekben nemcsak fizikai eltávolításról van szó (persze arról is, hisz a fogságba esés, a gyűjtőtáborokba, majd az orosz lágerekbe való szenvedésekkel teli út erről a térbeli eltávolodásról, az ismert világtól való elszakadásról szól), hanem az emberi méltóság megszüntetéséről is. A „beavatási szertartás" ezen első fázisában az emberi státusból való kivetkőztetés gesztusai a jó ruháktól (katonaköpeny, jó bakancs stb.) való megfosztás és rongyosakkal, szakadtakkal való kicserélése, az élelem kényszerű megvonása (már a gyűjtőtáborokban elkezdődik az éhezés és szomjazás, bár ez elsősorban a lágerek fő motívuma lesz), az elemi higiéniai körülmények hiánya stb. Érdekes, hogy a csajkát nem veszik el a foglyoktól, ez az egyetlen tárgy, amit magukkal vihetnek, s ez sokaknak valóban a túlélést jelenti. Ezekben a gyűjtőtáborokban még lehetséges a kapcsolattartás a civil lakossággal, még lehetséges a szökés is, és él még a remény, hogy a sokat ígért „zapiszkát", igazolópapírt kézhez kapva hazaengedik őket. A végleges búcsú az ismert világtól a Szovjetunióba tartó vonaton történik meg, ez az a pont, ahol minden visszaemlékező szerint rádöbben a fogoly, hogy miről is szól ez az utazás, hogy nincs visszaút. A csajkának ezen az úton is már létfontosságú szerepe van: madzagra kötve le tudják engedni a robogó vonatból a sínek közé, és havat tudnak felmerni vele, vagy a vonat ablakából az olvadó hólét lehet felfogni vele. Ez a szomjan halástól menti meg a tulajdonosát. A visszaemlékezések 57 szóláshasonlata közül 22 olyan van, melyben állattal, az állati léttel hasonlítja össze a foglyok akkori állapotát. Ezek közül 12 az Oroszországba tartó utazást elbeszélő részben fordul elő:

1. Bőjte László**:** *Másnap megállt a vonat egy folyó mellett, a foglyok pedig mérték nélkül vedelték magukba a cseppet sem tiszta vizet, aminek az lett a következménye, hogy sokan vérhast kaptak, amit a legyengült szervezet nem tudott legyőzni.* ***Hulltak a foglyok, mint a legyek.*** (Ferencz 1997: 66)
2. Orbán István**:** *Megérkeztünk egy ismeretlen helyre. Aki tudott, leszállt, mások kiestek, kimásztak. Marékszámra ettük a havat. Egy nagy erdőn kísértek keresztül, azt mondták, hogy a „Brianszki nagy erdő". Térdig érő hóban kb. 1200 fogoly ment. Jármű nem*

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

volt, a rongyos, szomjas, elesett foglyok ***úgy hullottak, mint őszszel a legyek***. (Ferencz 1997: 77)

3. Soós Elek*: Innen utunk Ceglédre vezetett, ahol már jó pár ezren voltak összegyűjtve minden felölről. Sorsunk annyival javult, hogy hetente kétszer kaptunk valami ennivalót is, aki pedig szökni mert volt ilyen is, azt* ***lelőtték, mint a kutyát***. (Ferencz 1997: 90)
4. *Két hét elteltével reánk is sor került,* ***bevagoníroztak, mint az állatokat****, marhaszállító vagonokba, 70-80 személyt egy vagonba. Irány a végtelen, senki sem tudta, hová...* (Ferencz 1997: 90)
5. *Szüneteket tartunk, majd ismét behunyt szemmel* ***iszunk, iszunk, mint a barmok***. (Ferencz 1997: 115.)
6. *csak* ***szédelegtünk, mint ősszel a legyek***. (Ferencz 1997: 116)
7. Toró Ödön**:** *Két hét múlva elhoztak Lengyelországba, Poznan városba, ahol egy nagy gyűjtőtábor volt. Aztán egyszer sorakozót rendeltek el, hogy visznek orvosi vizsgára, s hogy a szerelvény készen áll és engednek haza, mert vége a háborúnak. Hát* ***be is vagoníroztak, mint az állatokat.*** *Azt sem tudom, hogyan bírtuk ki azt a kétheti utazást. Megérkeztünk a Szovjetunióba.* (Ferencz 1997: 123)
8. Bálint Sándor**:** *Ez idő alatt a ruhánkat lefertőtlenítették és másnap bevagoníroztak, 50 embert egy vagonba,* ***úgy ütöttek, mint a marhákat****, egymás hegyén-hátán voltunk és a vagonajtókat lezárták. (Ferencz* 1997*:* 128*)*
9. *Nagyon sokan lebetegedtek és lefogytak. Rendesen* ***osztályoztak, mint a marhákat****: a csont és a bőr volt rajtunk.* (Ferencz 1997: 128)
10. Ferenczi József**:** *Mellénk rendelt két lovas kozákot, azok bekísértek Remetére, a parancsnokságra, s onnan másnap Ditróba vittek. Este bezártak egy szobába, s hajnalban arra ébredtünk, hogy nagy mondás van az udvaron. Kizárták az ajtót és „dévaj" kifelé. Akkor láttuk, hogy az udvar tele van katonákkal. Az egészünket* ***behajtottak a csűrbe, mint a juhokat***. (Ferencz 1997: 243)
11. *Egyik éjjel megállott a vonat, az előttünk levő vagonból kitörtek és ki merre látott, ment vizet keresni. Az őrök észrevették, verték az ajtókat és kérdezték, hogy valaki tud-e oroszul? A vagonunkban volt egy idősebb ember, aki az első világháborúban is orosz fogságban volt és így tudott oroszul. Kinyitották az ajtót és mondták neki, hogy kiáltsa az embereknek, hogy jöjjenek vissza, mert hoznak vizet, amennyi csak kell, és különben sem megyünk tovább.*

Az emberek visszajöttek, hozták is a vizet, de mi ***úgy mentünk a vízre, mint a juhok az itatóra****. Ebből aztán sok vérhas lett, ami sok embert elvitt*. (Ferencz 1997: 245)

12. Miklós Vencel**:** *Az emeleten viszont a négy ablak alatt nincs fekvőhely, s így összesen a vagonban kilencvenhét legyőzött magyar ember van*, ***szigorú őrizet alatt, mint valami gonosztevők***. (Ferencz 1997: 114)
13. Ambrus József**:** *Télen* ***úgy összebújtunk, mint a malacok***, *hogy ne fázzunk*. (Ferencz 1997: 87)
14. Soós Elek *1948. augusztus 1-én szabadultam, de* ***olyan erőtlen voltam, mint tavasszal a felébredt méh***. (Ferencz 1997: 91)
15. Lukács András**:** *Az asszony hozott kenyeret, szalonnát*, ***úgy ettem, mint egy állat***. (Ferencz 1997: 200)
16. *Ez július első napjaiban volt. A sok fogoly csóréra vetkőzve*, ***mint a juhok a karámban***. (Ferencz 1997: 201)
17. Péter József*: A szekérben körülbelül 10-15 hulla volt s mi is talán ennyien, a nyakunkba akasztott drótokkal* ***húztuk*** *halott társainkat*, ***mint jó lovak***. (Ferencz 1997: 205)
18. Szentes Dónát: *Lassan telt az idő, március hónapba kerültünk. Az időjárás megenyhült,* ***szédelegtünk*** *az udvaron*, ***mint a tavaszi legyek***. (Ferencz 1997: 211)
19. Ambrus Károly: *A csípőnk* ***kisebesedett, mint a rühös lóé***. (Ferencz 1997: 225)
20. Lukács Béla: *Az elítélt polgári foglyok* ***olyanok voltak, mint a szarkák***. *Még a szerszámainkat is ellopták, ha felügyelet nélkül hagytuk*. (Ferencz 1997: 254.)
21. Ilyés Ferenc: ***Olyan éhesek voltunk, mint a farkas***, *de nem volt mit tenni, csak dolgozni kellett, ünnepről szó sem lehetett, csak devaj, devaj…* (Ferencz 1997: 261)
22. Antónya Lajos: *hát* ***mint a pipék, olyanok voltunk***. (Ferencz 1997: 286)

A *légy, kutya, marha, juh, méh, ló, malac, farkas, pipe* és az orosz polgári foglyokat minősítő *szarka* a szóláshasonlatok hasonlító részében megjelenő állatok, ezek a frazémák mind részét képezik a magyar frazeológiai készletnek, képanyaguk ebben a kontextusban pontosan közvetíti azt az emberhez méltatlan állapotot, amibe a foglyok kerültek. Ugyanezt a hatást keltik az *állat* és *barom* gyűjtőnevek is. Egy hasonlatban nem szerepel állat, itt a gonosztevőkhöz hasonlítja a foglyokat, ez is azt sugallja, hogy az emberi lét pe-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

riférióján kirekesztettnek, megbélyegzettnek érzi magát a visszaemlékező. A 13–22. szóláshasonlatok már a tábori élet későbbi fázisainak eseményeihez kötődnek, mindvégig fenntartva azt a jelentést, hogy ezeknek az éveknek a történései nem értelmezhetők az emberhez méltó lét kategóriáival.

Minden hadifogoly-történet a túlélés története, annak elmesélése, hogy a gondviselés, a szerencse és a személyes jótulajdonságok hogyan segítették hozzá az elbeszélőt, hogy megmaradjon a borzalmak között nemcsak fizikailag, hanem erkölcsileg, lelkileg is, hogy teljesítse a próbákat. Az egyik titok az élni akarás, bár nagy a kísértés, hogy elfogadják a népi bölcsességben rejlő igazságot, amit a ditrói Puskás Antal fogalmaz meg betegségére emlékezve: *A kórteremben egyedül voltam magyar, volt két román, a többiek németek. Az egyik román éppen olyan súlyos beteg volt, mint én. Már bele voltam nyugodva a sorsomba, gondoltam,* ***egy halállal úgyis tartozunk***. (Ferencz 1997: 100)

Többen is megfogalmazzák, hogy aki elveszítette a reményt, aki nem hitte már, hogy át lehet vészelni a megpróbáltatásokat, annak már nem sok maradt hátra az életéből. Ez a gondolat képezi dr. Major Miklós visszaemlékezésének az alapját, a szerkesztő is ezt a mondatot emelte címül a részlet élére: *Élni akarni kell...* A bajtársak temetésének traumatikus élménye váltja ki a felismerést: *Ezért sajnos, ezen a télen több mint háromszáz magyar a hatszázból éhen halt, akiket naponta folyamatosan hordtunk ki egy erre kijelölt helyre. Kiástuk a megfelelő mélységű gödröt, összeácsoltunk fenyődeszkából egy-egy ládát és* ***így adtuk meg a végtisztességet nekik***. *Itt egyébként megtanultam azt is, hogy* ***élni nemcsak tudni, hanem akarni is kell***. *Ugyanis azok haltak meg első sorban és szinte kivétel nélkül, akik elvesztették az* ***életbe vetett hitüket***. (Ferencz 1997: 139)

Szabó Sándort is ez a megdöbbentő élmény, tíz halott fogolytársának emberhez méltatlan körülmények között való eltemetése ébreszti rá arra, hogy ha nem akar sorsukra jutni, akarnia kell a túlélést, és semmi olyat nem szabad elkövetnie, mellyel fölöslegesen veszélyezteti amúgy is gyenge egészségét: *... csak a túlélőknek lehetett reményük arra, hogy jön egy olyan fordulat, amely ezeknek a sátáni kommunistáknak* ***a számításait keresztül húzza***. *Engem otthon vár édesanyám, testvéreim, tehát nekem haza kell kerülnöm. Nem kerülhetek én oda ki a domboldalra, életem befejezéseként, hogy aztán valamelyik túlélő bajtársam az én lábam fejére is kaparjon össze egy kis port, vagy esetleg a lapátja élével odasuhintson a kiálló, renitens lábujjaimra. Ahhoz, hogy ezt a poklot valóban túlélhessem, először is akarnom kell... Az akarat hiánya a halálhoz vezet.* (Ferencz 1997: 85)

Ebben a kontextusban kétszer is előfordul a *lelket önt valaki valakibe* szólás. Major Miklós maga lép fel a segítő szerepben, mikor egy kétgyermekes családapát próbál meggyőzni, hogy akarjon élni. Az cigarettára cseréli az amúgy is csekély élelmiszeradagot, így hamarosan éhen hal. Brettschneider Lajos egy Ottó nevű szász fiúról számol be: *Volt közöttünk egy Ottó nevű szász fiú, bokszoló Régenből, s vele volt az öccse, Sándor, aki nagyon vallásos volt. Ottó állandóan szidta a muszkákat, az öccse pedig kérte az Istent, hogy bocsásson meg a bátyjának, mert nem tudja, mit beszél. Nagy szerencsénk volt Ottóval, mert ha észrevette, hogy valaki a nagy hidegtől kezd megfagyni, azonnal kezdte dörzsölni hóval,* ***s lelket öntött az emberbe***. (Ferencz 1997: 133)[3] A segítő mitikus alakja több visszaemlékezésben is megjelenik, ő az, aki vagy a biztatással, vagy fizikai segítséggel, pártfogásával átsegíti a hőst egy kritikus helyzeten, így annak esélye lesz a túlélésre. Ez a segítő legtöbbször fogolytárs, de nagyon gyakran orosz doktornő (gyógyíthatatlannak tűnő betegségből erőfeszítést nem kímélve kigyógyítja; igazolja, hogy sebei nem abból erednek, hogy önkénteseként jelentkezett, s a hóna alá sütött bélyeget kivágatta, hanem a harctéren sebesült meg; könnyebb munkára osztja be stb.). Az orosz segítők több esetben is azért viselik szívükön a magyar foglyok sorsát, mert vagy nekik maguknak, vagy elődeiknek közük volt Magyarországhoz. Vasvári nyugati hadifoglyok visszaemlékezéseit vizsgálva emel ki két toposzt, melynek vallástörténeti és teológiai párhuzamai vannak, és amelyek mind az öt általa vizsgált visszaemlékezőnél megjelennek: az éhező megetetésének valamint a senki földjén való lebegésnek a toposzát. Ezt írja tanulmánya zárómondatában: „Hasonló toposzokat, motívumokat számosat tudnánk még említeni, ám ezek rendszeres feltárása, összegyűjtése, rendszerezése és összehasonlítása a meglévő folklór motívumindexekkel az előttünk álló kutatások feladata lesz, amelyben magunk is szeretnénk részt vállalni" (Vasvári 2000: 552). Ezek a toposzok a keleti hadifogságról visszaemlékezőknél is megjelennek, és ilyen toposzként értelmezhető a segítő megjelenése is. Ha viszont csupán toposzként értelmezzük őket, elsikkad az a tény, hogy ezek megtörtént esetek, valódi élethelyzetek is, nem csupán elbeszélések. Nem csak arról van szó, hogy a folklórban élő motívumok a visszaemlékezések szövegeiben is megjelennek, vagy hogy a folklóralkotások motívumkincse hatott ezekre az önéletrajzi írásokra, hanem arról, hogy a végletes, tragikus élethelyzetekben

[3] A többi életrajzot is tartalmazó teljes anyagban még egyszer fordul elő ez a szólás, a *Kuláksors* című kötetben.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

megnyilvánulnak azok az alapvető, archaikus emberi gesztusok (a szolidaritás, a segítőkészség stb.), amelyek nélkül gyakorlatilag nem működhetne az emberi társadalom. Ezek a magatartások kristályosodhattak ki folklórmotívumokban, és nyilvánulhattak meg ismét a hadifoglyok valós életében.

A túlélés egyik útja olyan mesterség magára vállalása volt, amihez ugyan nem ért, de előnyökhöz juttat: könnyebb munka, konyhai szolgálat, állatok élelmezése stb. Simon Vencel Gyergyószentmiklósról ezt írja: *Tudott dolog, hogy* ***a fogság nem jó dolog még a kutyának sem****. De azt mondják, a mestereknek mégiscsak jobb valamivel. Először a borbélyokhoz mentem. Vittem nekik jó borotvát és príma ecsetet. Kölcsönadom, mondom a főnöknek, ha felvesznek engem a műhelybe. Borbélyinas voltam, mondom, másfél esztendeig.* [...] *Pár hét múlva az esti sorakozónál azt kiáltják, hogy a szabók lépjenek előre. Az 1500-ból előreléptünk vagy ezren. No, de versenyvizsgázni kellett. Az apám szabó volt, gondoltam, megpróbálom. Be tudtam fűzni a cérnát, be tudtam szegni egy rongyot. Vagyis* ***kiálltam a próbát****. Máris szabó lettem.* (Ferencz 1997: 110)

A zetelaki visszaemlékező, Benedek Péter is így cselekszik, mikor deszkavágáshoz keresnek embereket. Zetelaki lévén úgy gondolja, hogy a gáter melletti munka sokkal könnyebb, így falustársaival együtt elvállalják. Persze csalódnak, hisz harcsafűrésszel kell vágniuk a deszkát: *Persze mi vízfűrészre gondoltunk, s hát felszerelnek 2 állványt és a fát fel kell húzni rá és úgy húzni a nehéz vasat. Nálunk az ilyet* ***fingó gáternek*** *hívják. No, így csináltuk mi S. Imre bácsival hónapokon keresztül a deszkát priccsnek, ágynak. Nem hiába hívják a* ***zetelakiakat deszkametszőnek****.* (Ferencz 1997: 49) A *fingó gáter* kollokáció és a *zetelakiak deszkametszők* szólásformájú falucsúfoló használata azt is illusztrálja, hogy a frazeológiai egységekben rejlő kulturális tudás és a humor segíti a visszaemlékezőt a megpróbáltatások idején is abban, hogy elfogadja a csalódásokat, a várakozások meghiúsulását.

A maroshévízi Brettschneider Lajos egy tatár segítőről számol be, aki egy legenda hatására viseltetik különös jóindulattal a magyarok iránt. A hadifogoly-történetekben így nemcsak maguknak a foglyoknak a folklórjáról nyerhetünk információkat, hanem például magyarokkal kapcsolatos tatár legenda nyomait is fellelhetjük bennük: *Nagy szerencsém volt a tatárral, mert nagyon jóindulatú ember volt. Kujbisevszki Juszufnak hívták. Miután megtudta, hogy magyar vagyok, elkezdett mesélni. Elmondta, hogy őket, a tatárokat, mivel nem fizettek adót a cárnak, állandóan üldözték. Megtámadták a cári katonák, s mivel szervezetlen, kiképzetlen emberek voltak,*

mindig legyőzték. Egy alkalommal a tatár őrök megláttak egy magányos lovast közeledni az egyik falu végén. Öt orosz megtámadta a lovast, de ez legyőzte őket, és elszedte tőlük a fegyvereket, az élelmet. Az őrök értesítették a tatár törzsfőnököt, hogy mi történt. A főnök két őrrel, fehér kendőt lobogtatva elébe ment, hogy békések a szándékai. Az idegen lovas pedig nem volt más, mint egy magyar főhadnagy, egy körözött forradalmár, akit Oroszországban üldöztek és 5000 rubel volt kitűzve a fejére. A törzsfőnök azonnal megkérdezte: „Keresztes Stevo?" „Igen", válaszolta a főhadnagy, de a puska már a kezében volt. „Tedd el a puskát, nincs rá szükség, mi is olyan üldözöttek vagyunk, mint te" – mondta a főnök. A magyar főhadnagy pedig hazament a törzsfőnökkel és harcolni tanította a katonákat. A főnöknek gyönyörű leánya volt, akibe a magyar belészeretett és elvette feleségül. A lány elvitte egy településre, ahol magyarok éltek. Nemsokára a cár ismét megtámadta a tatárokat. A csata után alig maradt életben egy pár tatár. A lány és Keresztes Stevo, a magyar hadnagy is eltűnt. Ilyen történeteket, legendákat mesélt nekem a tatár... (Ferencz 1997: 136)

A gyergyócsomafalvi Erős László 39 kilósan bányamunkára alkalmatlannak bizonyul, ekkor jelenik meg a mindenki által ismert Lajos bácsi, egy anyaországi magyar, aki pártfogásába veszi a legyengült fiút. Élelmiszeres zsákokat hordtak a konyhára – majd a malacok mellé protezsálta be gondozóként. Itt már a csomafalvi székely észjárás segített a fiún: a malacoknak mért levesből a sűrűjét először kiette, csak azután adta az állatoknak. Ezek a híg lét visszautasították, így több adag levest engedélyeztek, amiből jutott immár embernek is, állatnak is. A malacok élelmezésére szánt kukoricát nyersen nem lehetett fogyasztani, de a fiú kitalálja, hogy főve a malacok is jobban tudják enni. A főtt kukoricát társaival is megosztja, végül a lopást felfedező kirgiz őrt is lefizeti ugyanezzel a csemegével. A történet mesei felhangokkal a székely észjárás, a találékonyság és a szolidaritás diadalát hirdeti a kilátástalan, embertelen helyzetek felett. Elbeszélése végén teljesen jogosnak hangzik a visszatekintő önértelmezés, melyet közmondásban fogalmaz meg: *Én biztos betartottam azt a jó elvet, hogy* ***Segíts magadon, s az Isten is megsegít.*** (Ferencz 1997: 39) Ez a közmondás nemcsak értelmezés a visszaemlékezésben, hanem irányt mutató tanács volt a megpróbáltatások idején.

A túlélés másik útja a munkához való pragmatikus hozzáállás volt. A pontos és becsületes munkához szokott székelyek bizony saját bőrükön kellett megtapasztalják, hogy a lelkiismeretes munka kevesebb ételadagot, ez pedig a halált jelenti. Köllő József azt beszéli el, hogy pityókaültetés közben

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

a foglyok meghámozták az ültetnivaló krumplit, s a mindig kéznél levő sóval megsózták és megették. Ugyanezt tették a kukoricával is: *A só állandóan a zsebünkben volt, mert ha valami zöldség került utunkba, azt megsóztuk és megettük. Egyszer elvittek kukoricát ültetni. Kettő vágta a fészket, egy rakta a kukoricaszemeket. Három szemet volt szabad egy fészekbe tenni. A szemek meg voltak áztatva, ehető volt, így sajnos csak minden tizedik fészekbe jutott egy-egy szem, a többit meg kellett enni.* (Ferencz 1997: 45)

Szabó Sándor meséli el, hogy a Volgánál állomásozva délelőtti munkájuk iszapásás volt, egy nap azonban délután is munkára vezényelték őket, cementes zsákokat kellett lehordaniuk egy uszályról. Sötétedés után, reflektorfényben is dolgozniuk kellett, és tudták azt is, hogy másnap délelőtt folytatódik az iszapásás. Az egyetlen mód az volt, hogy minden második-harmadik ember a Volgába dobta a zsákját. A történet záró bekezdésében hemzsegnek a frazeológiai egységek: *Mehettünk be a lágerbe. Örültünk ennek mindnyájan, mi is, az őreink is, de a munkavezető „dávájok" is. Amíg mi ott tartózkodtunk,* ***nem derült fény*** *erre a cement-ügyre. Ha esetleg az eljöttünk után* ***sül ki a dolog****, nyilván* ***törhették a fejüket****, hogyan került a Volga fenekére az a sok tonna cement zsákostól együtt.* (Ferencz 1997: 80)

A túlélés másik lehetséges, de kockázatos formája volt az öncsonkítás, az egészség tudatos károsítása. A technikák lágerről lágerre, a végezendő munka nehézségének és típusának függvényében változtak, és ha cinikusak akarunk lenni, kulturális tudásként terjedtek a foglyok közösségében. Egyik változat több visszaemlékező szerint is az volt, hogy nagy mennyiségű sót nyelt le az ember, majd sok vizet ivott utána. A vesék működése sérült, felteltek vízzel, feldagadtak, így néhány napi kórházi beutalót kaphattak, ami alatt mentesültek a munkától. Egyesek józan eszüktől vezérelve és a sok halállal végződő kísérlet láttán mondtak le erről a módszerről, mások maguk tapasztalták meg, hogy élet és halál között milyen vékony a határ. Lukács Béla súlyos mellhártyagyulladásból épül fel, és távolságtartóan beszél a többi fogoly praktikáiról: *A munkahelyen azonban a hideg tél mind több* ***áldozatot követelt****. Ezért sokan önként* ***vetettek véget életüknek****, vagy elcserélték napi szűkös kenyerüket is dohányra, dohányteát ittak, hogy hamarabb haljanak meg, ne kelljen szenvedniük a nagy hidegben. Én fogságom ideje alatt nem dohányoztam, a dohányrészemet szétosztottam a bajtársaimnak. De a németek kértek, hogy adjam nekik, s ők a kenyér részüket nekem adták. Tiltakoztam az ilyen cserétől, de meggyőztek, milyen* ***jól fog nekem*** *a kenyér, ha úgysem dohányzom. Egy némettel megejtet-*

tük a cserét, aki hálálkodott, hogy így hamarabb disztrófiás lesz, és nem kell kimenjen a hidegbe dolgozni. (Ferencz 1997: 253)

Köllő József a következőket írja: ***Nap mint nap*** *csillékbe lapátoltuk a sűrű, mészhez hasonló anyagot.* ***Pokoli hely*** *volt ez. Egészséges emberek is fél év alatt elpusztultak. Élni akartam, túlélni a helyzetet, így kénytelen voltam néha szimulálni. Egy kis falapáttal addig vertem a kézfejemet, amíg megdagadt. Az ütögetést pokróc alatt végeztem, hogy fogolytársaim ne lássák. A vizit során betegnek nyilvánítottak s így két-három hetet lazsálhattam. Amikor meguntam, egy kis sósvizes borogatással helyrehoztam magam, a dagadás lelohadt. A só a fogolynak* ***aranyat ért****. Állandóan* ***kéznél volt****.* (Ferencz 1997: 44)

A lágerélet legnehezebb megpróbáltatása mégis az éhség volt. Nincs olyan visszaemlékezés, ahol ez a téma ne fogalmazódna meg, s a magyar közmondáskincsből akad olyan, mely az ekkor ajánlatos magatartásformát mutatja fel. A gyergyószentmiklósi Simon Vencel így ír erről: *El kell ismernem, hogy* ***legjobb szakács mégiscsak az éhség.*** *A silány ételt is ínyenc falatokká tudja varázsolni. Érzem, hogy az akkori menüből – a halat kivéve – egyetlen fogást sem tudnék most megenni.* [...] *Meg kellett enni mindent, ami ehető volt, mert aki finnyáskodott, tönkrement, lefogyott.* (Ferencz 1997: 109) A stockeraui gyűjtőtáborban éhező Kovács Mihály pedig ezt írja: *Minket állandóan hitegettek az igazolással (zapiszka), s mi hittük is, de mind fogyó reménnyel és egyre éhesebb gyomorral. Valami élelem-féleséget adtak, de arról itt már nem is érdemes beszélni.* ***Az éhes ember mindent megeszik****, de hihetetlen, hogy mit kibír...* (Ferencz 1997: 144)

Az éhség csillapítására tavasz és nyár idején a népi étkezési kultúrában is ínséges idők alatt szerepet játszó csalán, laboda és más növények szolgáltak, de a veréb, kutya, sőt a bőrbekecs bőre is lehetett életmentő élelemforrás.

A túlélés azonban nemcsak fizikai kérdés volt, hanem lelki, erkölcsi is. Hisz a szenvedés sem csak fizikai volt. A honvágy, az éveken keresztül többször felébredő, majd meghiúsuló remény a hazatérésre, az egyhangúság mind olyan érzelmek, melyek „kezelése" a lelki túlélést tette lehetővé. A lágerélet enyhülő éveiben ilyen lelki táplálék volt a kultúrélet, melyről többen is beszámolnak. A színház, a versmondás, az éneklés, a tanulás mind olyan tevékenységek, melyek mind művelőiknek, mind nézőinek felüdülést és reményt nyújtottak. A korábban már többször is idézett székelyudvarhelyi Kosztolányi Dezső több ilyen rendezvényről, eseményről számol be. Sportversenyeket szerveznek (ökölvívás, labdarúgás, atlétikai verseny), színdarabot írnak (a *Hófehérke és a hét törpe* darabot említi), kocsmajeleneteket

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

állítanak össze Petőfi és Arany verseiből, német nyelvet tanulnak egymástól, klubélet zajlik, melyen belül sakkpartikat játszanak orosz fogvatartóikkal, a játék végén kezet fognak egymással a játékosok. Megünneplik a magyar történelem emléknapjait (október 6.) és a vallási ünnepeket (karácsony), gitár és hegedű kíséretében előadják a táborban írt megzenésített verseket, sőt, a szomszédos fogolytábor műsoros esttel látogat el hozzájuk (az ismerősökkel való találkozás reménye, az információcsere lehetősége napokig lázban tartja a foglyokat). Szemléletes az, ahogy ezeknek a tevékenységeknek a funkciójáról ír: ***A lelket megint Szántó verte belénk***. *El kellett kezdeni valamit, mert erre nemcsak nekünk, másoknak is szüksége volt. Így jött össze egy kabaré: légiós jelenet, hindu fakír, kígyóbűvölő: Ez az előadás kissé* ***visszabillentett a régi kerékvágásba***. (Ferencz 1997: 264)

Miklós Vencel is nagy élvezettel számol be a tábor színházi életéről: *A színházi barakkról, színészetünkről nem lehet elfelejtkezni. Legtöbben budapestiek voltak a színészek, de azért egy-két darabban én is szerepeltem. Olyan műsorok is színre kerültek, amelyek nem éppen voltak szalonképesek. A női szereplő sem volt probléma, egy ember egyebet nem csinált, mint lófarokból női hajat. Néha-néha fel kellett rázni a sok reményvesztett, elcsüggedt éhes embert! Egyik előadásunkat idézném fel emlékezetből: A* ***Thália deszkáin*** *most orvosi rendelő van. A doktor úr fehér ruhában és így szól:*

– Kérem a következőt!

Egy férfi meggörnyedve lépik be, két kezével fogja a hasát, jajgat kegyetlenül:

– Jaj, jaj doktor úr! Fáj, erősen fáj a hasam, vagy a gyomrom, nem is tudom, melyik a helyes kifejezés...

– Mit evett?

– Hát doktor úr, megpróbálom felsorolni: egy kilogramm főtt marhahúst (igaz, sovány volt), egy kilogramm disznókarajt (ez sütve volt), utána két pirosra sült csirkét, igaz, melléje csak két zsemlét. S tíz perc múlva, vagy lehet nyolc perc volt, amikor nyomtatásképpen még megettem egy olyan 20-25 centiméteres füstölt kolbászt. De ezt igazán csak magára, zsemlye és kenyér nélkül! Jaj, doktor úr! Halok meg! (Ferencz 1997: 118)

A színház kompenzáló és feszültségoldó ereje, az irónia, a nevetés valóban a túlélést jelenthette a visszaemlékezők számára.

Érdekes módon maga az írás is ilyen lélekmelegítő funkciót töltött be. Az események naplószerű vezetése, a jegyzetek készítése az emberi élet illúzióját tartotta ébren. Ezek a jegyzetek nagy számban vesztek el, hisz a hazaindulás

előtt elsősorban ezeket kobozták el a foglyoktól, sőt, azzal fenyegették őket, hogy akinél írást találnak, azt visszafordítják. Máté Károly, akitől már korábban elveszik jegyzeteit, így panaszkodik: *Pedig annyi minden fel volt jegyezve,* ***nem lehet pénzzel megfizet****ni.* (Ferencz 1997: 13) Kovács Mihály a visszaemlékezés írása közben olvassa átmentett jegyzeteit, s hatásukra nemcsak akkor élményeit, de az azóta eltelt 45 évet is értelmezi: *Most, hogy újra olvasom a fronton és fogságban készített jegyzeteimet, erőteljesen motoszkál bennem a gondolat, hogy az életben kinek higgyen az ember? Az elmúlt negyvenöt év alatt hitegettek, hogy új társadalmat építünk, és egyeseknek ezért kell szenvedniük, mert ennek ez az ára. Most pedig azt kell helyrehozni, amit a 45 év alatt elrontottunk. Mi már nem szedünk rendbe semmit, mert közben* ***eljárt az idő a fejünk felett****.* (Ferencz 1997: 146)

Az Oroszországban, Szibériában töltött évek alatt a foglyok óhatatlanul szembesülnek egy – sőt több – idegen kultúrával, a visszaemlékezésekben külön színfoltot jelentenek az erre történő reflexiók. Mindegyik megfigyelés szembesíti a foglyot saját kultúrájával, összehasonlítja a tapasztaltakat saját kultúrája értékrendjével és szokásvilágával. A kobátfalvi Lukács Béla az időjárás szabályostól eltérő voltát olyan proverbiumok segítségével írja le, melyek plasztikusan, sőt humorral érzékeltetik a hosszú orosz tél foglyot próbáló erejét: *Felénk azt mondják,* ***Jégtörő Mátyás, ha jeget kap, elviszi, ha nem, akkor csinál****. Hát itt Vladimirban bőségesen talált, de elballagott mellette.* (Ferencz 1997: 254) Vagy: *Már március is elénk totyogott az ő* ***Sándor–József–Benedekjével, de zsákjukat az egerek szétrágták, s mind elpárolgott belőle a meleg****.* (Ferencz 1997: 254) E második időjárási szabályt feltördeli, megszünteti annak rímes jellegét, és negatív jelentésbe fordítja át. Az olvasónak kell rekonstruálni az eredeti változatot, és azzal szembesítve megérteni aktuális jelentését.

A gyergyóújfalusi Miklós Vencel számára az idegen táj váltja ki az otthonra való emlékezést, mikesi jellegű hasonlatban fogalmazza meg a látványt: *Az utunk Kiev, Kurszk, Oral városokon keresztül, Oraltól az irány dél felé. Sötétedett, mikor Baku városába érkeztünk.* ***Annyi olajkút, fúrótorony, mint a Hargita alján a kaszálókon a fenyők.*** (Ferencz 1997: 116)

Az orosz közemberrel akkor volt lehetősége találkozni a fogolynak, ha kint, a civilek között kellett munkát végezniük, ez az időszak már az enyhülés ideje volt. Többen is az orosz ember vallásosságát emelik ki, ez az a tulajdonság, ami egyrészt az előítéletekkel szemben áll (a fiatalabb generációhoz tartozó orosz katonákról ez nem mondható el), másrészt ezen keresz-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tül válik megközelíthetővé a mélyen vallásos székelyek számára az a kultúra, amelynek foglyai. Kosztolányi Dezső így ír: *Mint már többször is írtam, több orosz emberrel találkoztam, mind vallásosak voltak, minden házban ikon volt. Ezek az emberek barátságosan kezelték a foglyot. Hát voltak olyanok is, akik* ***ellenszenvvel viseltettek irántunk****. Például az őrségben azok a katonák, akiket az állam nevelt fel, tehát árvák lehettek, lehettek férfiak vagy nők, olyanok voltak, mint a janicsárok. Vadak és gorombák, ha véletlenül női kísérőt kaptunk,* ***az isten őrizzen****.* (Ferencz 1997: 267) A ditrói Molnár János szintén ezt emeli ki: *Meggyőződtem, hogy sok értelmes és jóakaratú ember él ott is általában az idősebb korosztályban, azonban legtöbb része rosszindulatú és műveletlen –* ***nem ismernek sem Istent, sem embert,*** *se szülőt, se testvért. Ezek a Sztálin növendékei voltak, nagyon sötéten és bután voltak nevelve.* (Ferencz 1997: 164)

Idegen kultúraként tekintettek a székely foglyok a más nemzetiségű fogolytársak szokatlan magatartásformáira is, főként a németek váltják ki a visszaemlékezők értelmező gesztusát. Kosztolányi szerint *Kintlétünk alatt meg lehetett állapítani, hogy ez a három náció hogyan viszonyul egymáshoz. A németek zárkózottak voltak, sem az egyikkel, sem a másikkal nemigen vegyültek össze. A magyar és a román talán jobban megértette egymást, voltak vegyes brigádok, együtt dolgoztak már több éven keresztül. Sohasem hallottuk, hogy bármilyen nemzetiségi ellentét robbant volna ki. Itt végeredményben mindenki egyforma volt: hadifogoly.* (Ferencz 1997: 268)

Antónya Lajos azt mondja: *De tudod-e milyen kultúrások vótak azok a némötök. Azok respektáltak még az őrvezetőnek es, mü senkinek sem, még a századosnak sem semmit. Mikor azt mondta, hogy vigyázz! Akkor azok mind vigyázzba álltak még az őrvezetőnek is. Mü? Le vagytok baszva, mondtuk a magyaroknak.* (Ferencz 1997: 291)

Az idegen kultúrában való kényszerű megmerítkezés többek számára bizonyos fokú műveltség megszerzésével egyenértékű. Nemcsak arról a naiv hitről van itt szó, mellyel néhányan a fogságba indulást mint pozitív dolgot, mint kalandot értékelték („legalább világot látok") – ez nagyon hamar átértékelődött. Arról van szó inkább, hogy az itt megszerzett tudás (nyelvtudás, kommunikációs gyakorlat stb.) hozzájárult az elbeszélő felnőtté válásához. Antónya Lajos ezt írja: *Osztán negyvennyolcig ment no, ment me az* ***embörnek az esze is kinyílott*** *s a nyelvet es egy kicsitt próbálta s minden... Elmentünk egy herré dógozni, s aval láttam, hogy egy néma asszony örökké ott – akkor má a kenyeret ők es kilóra kapták – levágtak egy kilót... Az a néma leán örökké ott állott s azt a darabocskát örökké szed-*

te el. Azokkal osztán esszekaptam, vót egy öreg anyja, szappant vittem neki s nem tudom még miköt, hát osztán azokat a darabocskákot örökké neköm adták, úgy osztán, hogy én magamot traktáltam, ahogy tudtam… (Ferencz 1997: 287)

A beavatási rítus záró mozzanata a visszaépülés a társadalomba. A hadifoglyok esetében ez nem más, mint a hazafelé tartó vonatút, az otthoni gyűjtőtáborokban eltöltött napok, hetek után a végleges hazatérés, immár a belföldi vonatokon. Ez a mozzanat a legtöbb elbeszélőnél részletesen megjelenik, és itt idézetszinten is találkozunk a hadifogolyköltészet nyomaival. Erről a kérdésről részletesen írt Küllős Imola (Küllős 2006), itt csupán arra térek ki, hogy egy bizonyos dal hogyan tesz szert szimbolikus jelentésre, s válik a hazafelé vezető út jelképévé. (Egyik visszaemlékező arról számol be, hogy ezt a dalt akkor is énekelni szokták, mikor egyik lágerből a másikba költöztették őket.) Sára András ezt írja: *Vizet is adtak egy cseberben, annyit ihattunk, amennyi kellett. Énekelték a foglyok, hogy „Ha majd egyszer vége lesz a sok-sok szenvedésnek, Nézzétek el a fogolynak, hogy egy kicsit részeg. Megszabadult a fogságból, hej, hazafelé visz az útja,* ***Kifelé áll a fogságból a szekere rúdja****…*" (Ferencz 1997: 21) Bőjte László változatában: *„Ha majd egyszer vége lesz a sok szenvedésnek,/ Nézzétek el a fogolynak, ha egy kicsit részeg./ Megszabadult a haláltól, haza visz az útja,/* ***Kifele áll a lágerből a szekere rúdja.***" (Ferencz 1997: 67) Szentes Dónát *„Ha majd egykor vége lesz a sok-sok szenvedésnek,/ Nézzétek el a bakának ha egy kicsit részeg./ Megszabadult a haláltól, haza visz az útja/* ***kifelé áll a lágerből a szekere rúdja****./ Nem a hideg, havas árok lesz majd a párnája,/ Odahaza száz forró csók, ölelő kar várja./ Nem fütyül a füle mellett, csak az őszi szellő./ Azt fütyüli, a csatában ő volt a legelső.*" (Ferencz 1997: 213)

A hazaérkezés szintén mitikus, szimbolikus jelentésekkel telítődik. Sok visszaemlékező számol be arról, hogy reggeli vagy esti harangszóra, karácsonyi éjféli misére érkezett haza. Ez a pillanat tehát nemcsak a fizikai szabadság és a viszontlátás pillanata, hanem a lelki felszabadulás is, visszatérés a normális, emberi világ spiritualitásához. Néhány idézet ennek szemléltetésére: Karda László Gyergyószentmiklós: *Mikulás este indultam és Karácsony este érkeztem! Meghatódva, boldogan léptem az édes szülőföldemre, a sokat áhított gyergyói földre. Majd minden ajtóban énekelték a Mennyből az angyalt. Amit mi is énekeltünk ott, a messzi idegenben. A város főterén, a mozi felől (Szilágyi udvar) már mást harsogott a hangszóró: bátran előre, elvtársak. Lehajtottam a fejem.* (Ferencz 1997: 26) Köllő József

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Gyergyócsomafalva: *Háromnapi pihenés után a lágerparancsnok egy szép beszédet tartott, ahogy szokás volt akkor, s amelyet úgy fejezett be, hogy „Eltelt, s ne beszéljünk róla." 1947. június 6-án reggeli harangszóra érkeztem meg Gyergyócsomafalvára. Isten segedelmével jókor érkeztem, hisz közeledett a búcsú...*

1947. június 6-án reggeli harangszóra érkeztem meg Gyergyócsomafalvára. Isten segedelmével jókor érkeztem, hisz közeledett a búcsú napja, s ahogy a szólás mondja, ***Péter és Pál napjára még a börtönből is hazajön a csomafalvi ember***. (Ferencz 1997: 45) Orbán István Székelyudvarhely: *Hát, 1948. május 9-én, vasárnap délelőtt édesapám várt az udvarhelyi kisállomáson zokogva. Együtt jöttünk fel a Barátok templomáig. Apám kint maradt, én bementem. A mise folyt. Hálát adtam az Istennek, hogy hazajöhettem. A templomból hazamentünk. Édesanyám sírva várt a kiskapuban engemet...* (Ferencz 1997: 78) Simon Vencel Gyergyószentmiklós: *1948-ban, karácsony előtt pár nappal értem haza a faluba. Édesanyám mégis felöltözve várt rám a kapuban, megérezte, hogy jövök.* (Ferencz 1997: 112) Szent idő tehát a hazaérkezés pillanata, legyen az Karácsony, búcsú vagy egyszerű vasárnap reggel. A misén való részvétel és a hálaadás mintegy ünnepélyes aktusként szentesíti a megpróbáltatások végét. Persze kérdés, hogy valóban a végét-e.

Benedek Péter egy újabb tanulási folyamatról, egy újabb elkülönítés fenyegető árnyáról számol be: *Az utcán mindegyre kérdezték, hogy nem látta-e a fiamat vagy uramat, és oktattak: nehogy Oroszországról vagy a kommunista pártról rosszat mondjak, mert elvisz* ***a fekete kocsi***. *Zetelakán édesapám sírt örömében. Sírva mondta, hogy igazam lett. Tudniillik, mikor mentem a háborúba, mondtam neki, hogy ne féltsen, mert* ***rossz fejsze nem vész el***. (Ferencz 1997: 51) A fekete kocsi kollokáció a *Kuláksors* című kötet nagy gyakoriságú frazémája, és úgy tűnik többeknek a szövegeiből is, hogy ez a sors sem kerülte el sokukat. Ambrus Lajos így számol be a szabadulását követő napokról, évekről: *Nagy örömmel hazajöttem a családomhoz. Dőlt a panasz Erzsiből, hogy a Mezőségen dolgoztak búzáért, eladtuk a két ökröt erdőjogért, s a végén semmi sincs belőle (az erdők államosítása). Sokszor azt sem tudtuk, mit teszünk a fazékba.*

– Emlékszel, Erzsi – vigasztaltam az asszonyt – a fejed felül levettem a keresztet az olvasóval a falról, s most itt van. Megőrzött a jó Isten a haláltól, hazasegített, s megsegít tovább is, meglátod! (Ferencz 1997: 106) A fogságból hazahozott olvasó az, amely az isteni gondviselésre immár az otthoni megpróbáltatások idején emlékezteti a volt foglyot.

A parajdi Zsombori Károlynak két éves katonaságát kell letöltenie az elszenvedettek ellenére: *Négy és fél évi fogság után, október 17-én jöttem haza az országba Máramarosszigeten keresztül, 20 évesen és én hiába jártam meg az orosz fogságot, itthon a standbéliekkel együtt besoroztak katonának és a 2 évi sorkatonaságomat is le kellett töltsem...* (Ferencz 1997: 235)

Brettschneider Lajost sem a megnyugvás várta: *Másnap hajnalban érkeztünk Văcăreşti-re, Bukarest mellé. Onnan engedtek haza. És mi történt? Egy pár napra rá elvittek a Duna-csatornához...* (Ferencz 1997: 136)

Ebben a kontextusban érthető az egyes visszaemlékezések végén megjelenő reflexió, mely egyrészt a jövőnek szól, másrészt az emlékek leírásának hasznát értelmezi. A csíkszeredai Ambrus Károly az egyszerű ember békevágyát fogalmazza meg egy olyan új világban, melyben a háborúk fenyegetése nem múlt el: *Mikor érik meg már az emberiség esze, hogy drága fegyverek, tankok, ágyúk, repülők, hadihajók helyett olcsó, közszükségleti cikkeket gyártson, és a vitás ügyeket tárgyalások útján rendezze, hogy többé ne legyen* ***ember az embernek farkasa***. (Ferencz 1997: 229) A gyergyóújfalusi Ferenczi József utolsó két mondata érzékletesen fogalmazza meg a fogság embert alakító, beavató jellegét, s azt, hogy az emlékek leírása nem pusztán kibeszélés, hanem a jövőnek szolgáló tanúságtétel: *Hát szóval hosszú volt az út odáig, hosszú volt hazáig, de az ember élete nem elég hosszú ahhoz, hogy mindezeket elfelejtse. Ezért jó, hogy elmesélhettük, hogy leírhattuk, hátha az utánunk következő nemzedékek okulnak belőle, s úgy próbálják alakítani a világot, hogy soha többé ilyesmikre ne kerüljön sor!* (Ferencz 1997: 248)

Szakirodalom

FERENCZ Imre (szerk.)

1997 *Történetek a fogságból. Hatvan székely hadifogoly*. Státus Kiadó, Csíkszereda

VASVÁRI Zoltán

2000 „Erőt a jó Istenbe vetett hitünkből merítettünk" A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról (Nyugati hadifoglyok visszaemlékezései alapján) *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 545–552.

2006 A hadifogság és a lágerévek idejéről szóló visszaemlékezések jellemzőiről. In: KÜLLŐS Imola – VASVÁRI Zoltán (szerk.): *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerek folklórjából*. Európai Folklór Intézet–L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 53–78.

© www.kjnt.ro/szovegtar